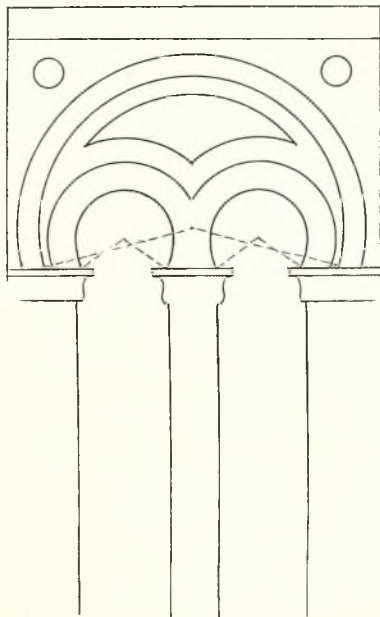

ΤΟ ΠΕΤΑΛΟΜΟΡΦΟΝ ΤΟΞΟΝ ΕΝ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝῃ ΕΛΛΑΔΙ

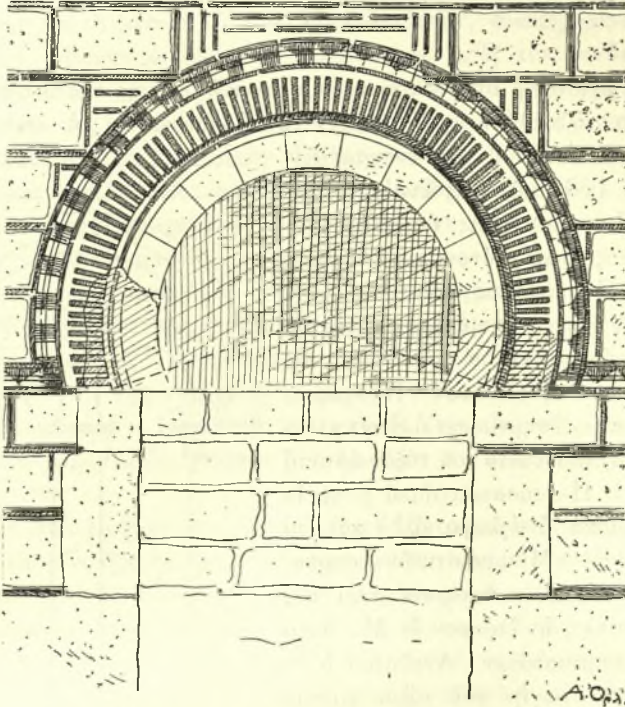
Ἐν τῷ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ περὶ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συγγράμματι¹ ὁ καθηγητῆς J. Strzygowski, διερευνῶν τὸ πεταλόμορφον σχῆμα τῶν ἀψίδων καὶ τῶν ἐνισχυτικῶν τόξων ἐνίων ἐκκλησιῶν τῆς Συρίας, Καππαδοκίας, Ἰσαυρίας κλπ., ἀπέδειξεν ὅτι τοῦτο ἐφηρμοζέτο εἰς χρόνους πολὺ ἀρχαιότερους τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἀράβων, οἵτινες, ὡς γνωστόν, ἔκαμον τὴν μεγίστην τοῦ πεταλόμορφου τόξου χρῆσιν ἰδίᾳ εἰς τὰ παλαιότερα τζαμιά των. Προχωρῶν δ' ἔτι περαιτέρω ἐσημείωσεν ὁ Strzygowski ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο τοῦ τόξου ἀπαντᾷ οὐ μόνον εἰς Περσοσασσανιδικὰ μνημεῖα καὶ Ἀσσυριακὰ ἀνάγλυφα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν λεγομένων «Μικρασιατικῶν» σαρκοφάγων, ὅθεν καὶ συνεπέρανε περὶ τῆς μεγάλης ἀγάπης, ἣν ἔτρεφον ἐν Μ. Ἀσίᾳ πρὸς τὸ ὑπερημικύκλιον. Ἀναζητῶν δ' ἐν τέλει τὴν καταγωγὴν τοῦ τόξου τούτου ἀπεφάνθη ὁ Str. ὅτι αὕτη δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξακριβωθῇ, ὅτι δ' ὅμως εἶναι πιθανῶς ἢ Χεττιτικὴ ἢ Μεσοποταμιακὴ ἢ Ἰρανικὴ. Πάντως ἐπιλέγει «βέβαιον εἶναι ὅτι οὔτε ἡ Ρώμη οὔτε τὸ Βυζάντιον ἐχρησιμοποίησαν τὸ πεταλόμορφον τόξον. Ἐξαιρέσειν δὲ μόνον ποιοῦσι διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο μικρογραφίαι τινὲς προφανῶς ἐπηρεασμέναι ἐκ τῆς Ἀνατολῆς». Ἐκ τῶν μικρογραφιῶν δ' αὐτῶν ἀναφέρει ὁ Str. μόνον τὰς ἐν τῷ Μεσοποταμιακῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Rabula (586 μ. Χ.) ἐν αἷς τόσον τὰ τόξα τῶν κανόνων ὅσον καὶ τὰ μετ' εἰκονικῶν παραστάσεων ἔχουσι τὸ πεταλόμορφον σχῆμα. Εἴκοσιν ἔτη ἀργότερον (1922) ὁ Ἀμερικανὸς Dewald, ἐν εἰδικῇ περὶ τῆς

Εἰκ. 1. Παράθυρον τρούλλου ναοῦ Παναγίας, Μονῆς ὁσίου Λουκά.

¹ Kleinasien, ein Neuland in der Kunstgeschichte, Leipzig 1903 σ. 29.

χρήσεως τοῦ πεταλομόρφου τόξου ἐν τῇ Δύσει μελέτη του ¹, ὑπέδειξε τὴν — ἀραιὰν πάντως — χρῆσιν τοῦ πεταλομόρφου τόξου καὶ εἰς παλαιότερα Ρωμαϊκὰ κτήρια καὶ εἰς ἐπιτυμβίους στήλας ², προσέθεσε δὲ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Strzygowski καταλεχθέντα παραδείγματα καὶ πολλὰ ἄλλα, ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ ἐν Συρίᾳ τὸ πεταλόμορφον τόξον ἦτο ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 2^{ου} μ. Χ.

Εἰκ. 2. Ὑπέρθυρον νοτίας πύλης τῆς Καπνικαρέας.

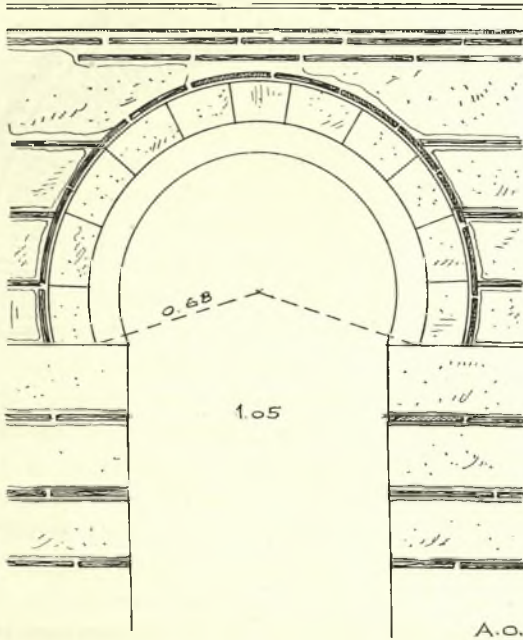
αἰῶνος καὶ τὰ ἐν Ἰσπανίᾳ πρῶιμα παραδείγματα χρήσεως τοῦ τόξου τούτου ὀφείλονται εἰς Σύρους ἀποίκους ἢ ἱερωμένους ἐγκατασταθέντας ἐν Ἰσπανίᾳ, ὁπόθεν ἀργότερον μετεδόθη ἢ χρῆσις τοῦ πεταλομόρφου τόξου καὶ εἰς τὴν νότιον Γαλλίαν.

Διὰ τῶν δύο ἀνωτέρω μελετῶν συνεκεντρώθησαν μέχρι τοῦδε ἐπὶ ταῦτο πάντα τὰ παραδείγματα πεταλομόρφων τόξων τόσον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ

¹ American Journal of Archaeology 1922 XXVI σ. 316-331.

² Ἡδη ὁ Rivoira (Architettura Musulmana, Milano 1917 εἰκ. 117) εἶχε σημειώσει τὸ πεταλόμορφον τόξον ἐν Ρωμαϊκῇ ἐπιτυμβίῳ στήλῃ τοῦ Ἀρχαιολ. Μουσείου τῆς Μαδρίτης.

Συρίας ὅσον καὶ τῆς Ν. Δ. Εὐρώπης, τὰ ἀπαντῶντα εἰς τε μνημεῖα καὶ εἰς χειρόγραφα, πρὸς δὲ τούτοις ἐσημειώθησαν καὶ τινὰ παραδείγματα χρήσεως αὐτοῦ εἰς Χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Κ/πόλεως (Ἑγ. Σοφία)¹ καὶ τῆς Ραβέννης² (Ἑγ. Βιτάλιος). Οὐδὲν ὅμως παράδειγμα ἐφαρμογῆς τῆς μορφῆς ταύτης τοῦ τόξου ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι κατελέχθη, οὕτως ὥστε θὰ ἠδύνατό τις νὰ υπολάβῃ ὅτι οὐδεμία ἐγένετο ἐν Ἑλλάδι χρῆσις αὐτοῦ. Ἡ παρούσα σημείωσις σκοπὸν ἔχει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι καὶ ἐν Ἑλλάδι τὸ πεταλόμορφον τόξον ἐφηρ-

Εἰκ. 3. Πλαγία θύρα τοῦ ὁσ. Μελετίου Κιθαιρῶνος.

μόσθη, καὶ μάλιστα εἰς μνημεῖα ἀρχιτεκτονικά, κατὰ μίαν ὠρισμένην χρονικὴν περιόδον. Ἴδου δὲ ποῖα εἶναι τὰ ἐν λόγῳ μνημεῖα³:

¹ Ἀντωνιάδης, Ἐκφρασις Ἑγ. Σοφίας τόμ. 2 σ. 24.

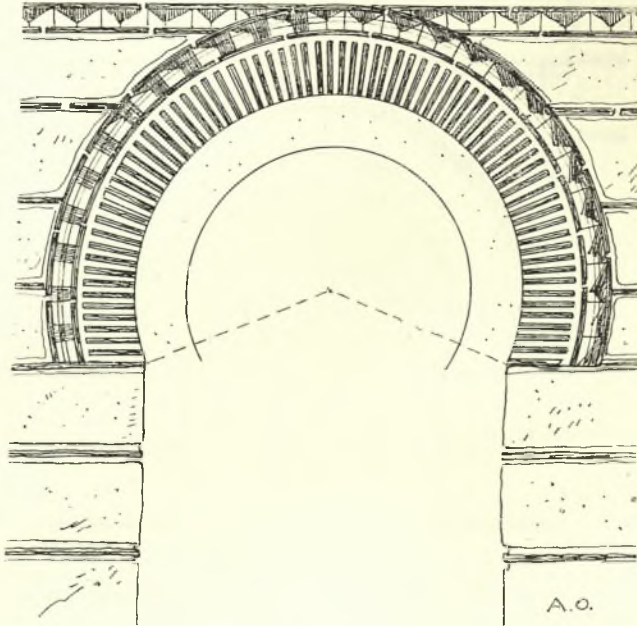
² Ἀντωνιάδης, Ἐνθ' ἄν. τόμ. 2 σ. 24 σημ. 56.

³ Εἰς τὸν μικρὸν ἀριθμὸν τῶν μέχρι τοῦδε σημειωθέντων παραδειγμάτων πεταλόμορφων τόξων εἰκονιζομένων εἰς μικρότερα Βυζαντινὰ ἔργα ἔχω νὰ προσθέσω τὰ ἐξῆς ὀλίγα, χωρὶς νὰ ἀξιῶ βεβαίως ὅτι ἐξαντλῶ τὸν σχετικὸν κατάλογον α) πλάξ σκαυτοῦ τῆς Μονῆς Βατοπεδίου παριστώσα τὸν Ἑγ. Γεώργιον κάτωθεν ἐλαφρῶς πεταλόμορφον τόξον· εἰκὼν παρὰ Diehl, Manuel έκδ. 2^a τόμ. II σ. 670 (10^{ου} αἰ.) β) τρίπτυχον ἐν τῷ Palazzo Ducale, εἰκὼν ἐν Schlumberger, Epopée byzantine I σ. 360 γ) Εὐαγγέλιον τῆς ἐν Ἀθῶ σκῆτης τοῦ Ἑγ. Ἀνδρέου Αἰναλον, Biz. Vremenic, τόμ. VI, πίν. VII καὶ VIII.

1) *Μ. Ὀσίου Λουκά Φωκίδος*. Τόξα λοβῶν καὶ περιβλήματα παραθύρων τρούλλου ναοῦ Παναγίας 1^{ον} ἡμισυ 11^{ου} αἰῶνος (εἰκ. 1).

2) *Καπνικαρέα Ἀθηνῶν*, 2^{ον} ἡμισυ 11^{ου} αἰ. Τοξωτὸν ὑπέρθυρον νοτίας (πεφραγμένης σήμερον πύλης (εἰκ. 2). Τὸ τόξον τοῦτο ἔχει διάμετρον 1,5 ἢ δὲ ὑπερύψωσίς του εἶναι 0, 33

3) *Ὀσιος Μελέτιος Κιθαιρῶνος* τέλος 11^{ου} αἰ. Τόξα πεταλόμορφα α')

Εἰκ. 4. Ὑπέρθυρον νοτίας θύρας τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος παρὰ τὴν Ἀμφίσσαν.

ἐν τῇ δυτικῇ πλευρᾷ τοῦ νάρθηκος, καὶ β') ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ὄπισθεν τοῦ μεταγενεστέρου κωδωνοστασίου (εἰκ. 3).

4) *Ναὸς Σωτῆρος ἐν Ἀμφίσσῃ*. Τέλος 11^{ου} ἢ ἀρχαί 12^{ου} αἰ. Τοξωτὸν ὑπέρθυρον 2 θυρῶν νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ (εἰκ. 4).

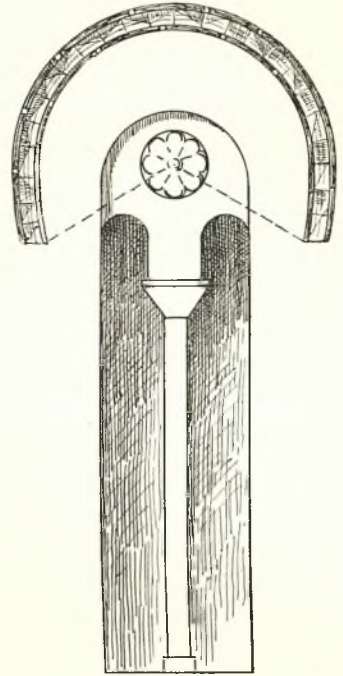
5) *Ναὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου ἐν Σοφικῷ Κορινθίας*, 12^{ου} αἰ. Ὀδοντωτὰ περιβλήματα παραθύρου πλαγίας ὕψους (εἰκ. 5).

6) *Ναὸς Ἁγ. Σεργίου καὶ Βάκχου ἐν Κίττα Μάνης*. Τοξωτὸν ὑπέρθυρον δυτικῆς θύρας τοῦ ναοῦ· εἰκὼν παρὰ Τρακουαίρ BSA τόμ. XV (1908-9) σ. 188.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι πάντα τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα πεταλομόρφων τόξων ἀνήκουσιν εἰς τὴν μεταξύ τοῦ 1000 καὶ τοῦ 1200 χρονικῆν περίοδον. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν εἶναι τυχαῖον· τοῦναντίον μάλιστα χρησιμεύει εἰς ἡμᾶς πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἐπιδράσεως, ἣτις προεκάλεσε τὴν ἐμφάνισίν του.

Πράγματι, ὡς πρῶτος ὑπέδειξεν ὁ Strzygowski¹ καὶ περαιτέρω ἐστήριξεν ὁ κ. Σωτηρίου², ἡ ἐπιδράσις τῆς Ἀραβικῆς τέχνης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐμφανίζεται κυρίως διὰ τῆς Κουφικῆς διακοσμῆσεως, ἣς ἡ παρουσία ἐξηγεῖται «διὰ τῆς ἀναμφισβητήτου ἐπιδράσεως τῶν ἀνατολικῶν ὑφασμάτων καὶ τῶν εἰδῶν μικροτεχνίας, ἕνεκα τῆς ἐμπορικῆς ἐπιμιξίας³» Βυζαντίου καὶ ἀνατολῆς. Ἄλλα τὰ σπουδαιότερα ἐν Ἑλλάδι δείγματα, γλυπτικά⁴ καὶ κεραμικά⁵, Κουφικῆς διακοσμῆσεως χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 10^{ου} μέχρι τοῦ 12^{ου} αἰῶνος, ἀκριβῶς δηλ. ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, εἰς ἣν ἀνήκουσι καὶ τὰ καταλεχθέντα ἀνωτέρω Βυζαντινὰ μνημεῖα μετὰ πεταλόμορφων τόξων. Εἶναι λοιπὸν πιθανώτατον ὅτι μετὰ τῶν ἄλλων Ἀραβικῶν στοιχείων τέχνης παρελήφθη καὶ τὸ σχῆμα τοῦτο τοῦ τόξου, ὅπερ ἰδιαιτέρως ἠγάπων οἱ Ἀραβες. Εἶναι δ' ἄξιον σημειώσεως ὅτι εἰς τὰ πλεῖστα μνημεῖα, εἰς ἃ ἐφηρμόσθη τὸ τόξον, συναντῶμεν καὶ Κουφικὴν κεραμικὴν διακόσμησιν. Ἐνισχύεται τούτου ἕνεκα ἔτι μᾶλλον ἡ ὑπόθεσις τοῦ κ. Καμπούρογλου⁶, ἣν ἐστήριξε καὶ ὁ κ. Σωτηρίου διὰ τῶν μνημείων, περὶ ἐπιδρομῆς Ἀράβων κατὰ τῶν Ἀθηνῶν τὸν 10^{ον} μ. Χ. αἰῶνα. Λείψανα τῶν Ἀράβων τούτων θὰ παρέμειναν πιθανῶς ὡς αἰχμάλωτοι ἢ ἄλλως πῶς ἐν Ἑλλάδι καὶ χρησιμοποιηθέντες ὡς τεχνίται θὰ ἐφῆρμοσαν διακόσμησιν καὶ σχήματα τόξων τῆς πατρικῆς τῶν τέχνης.

Εἰκ. 5. Παράθυρον νοτίας πλευρᾶς ναοῦ Κοιμήσεως Θεοτόκου ἐξωθεν τοῦ Σοφικοῦ.

ΑΝΑΣΤ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

¹ Comptes - rendus du Congrès international d'archéologie, Athènes 1905 σ. 312. Ὁ αὐτὸς ἐν Amida σελ. 372 ἔ.

² Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 4, (1929) σ. 266 καὶ ἐκτενέστερον εἰς Πρακτικά Χριστ. Ἀρχ. Ἐταιρ. ἔτ. 1933-34 σ. 57 ἔ.

³ Σωτηρίου, Πρακτ. Χριστ. Ἀρχ. Ἐταιρ. 1934-34 σ. 88.

⁴ Bréhier, Ξένια, Hommage à l'Université d'Athènes, 1912 σ. 165.

⁵ Megaw, Annual of the British School τ. XXXII σ. 104.

⁶ Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 4, (1929) σ. 341 ἔ. τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἄλωσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, Ἀθῆναι 1935.